

Het Paapje *Saxicola rubetra* als broedvogel van extensief gebruikt cultuurland in het Dwingelderveld

Kees van Eerde

Op het Noordenveld, een gebiedje van 60 ha in het Dwingelderveld, werden nestplaatskeuze en broedsucces van Paapjes bekeken. Het terrein is in omvorming van intensief cultuurland naar bloemrijk grasland. Acht paren produceerden in totaal tien broedsels, waarvan er slechts drie succesvol waren. De huidige reproductie is onvoldoende om de populatie op peil te houden. Het broedsucces kan worden verbeterd met een aangepast maai-beheer en een lagere graasdruk.

Het Paapje is een broedvogel van heidegebieden en extensief gebruikt cultuurland. De soort is de afgelopen decennia aanmerkelijk in aantal achteruitgegaan door vernietiging van het broedbiotop en mogelijk ook door verslechterde omstandigheden in het overwinteringsgebied (gebruik pesticiden). Hoofdoorzaken van biotoopvernietiging zijn de intensivering van de landbouw, ontwatering en schaalvergroting. Deze zaken gaan pas een rol spelen in welvarende landen en het zal dan ook niet verbazen dat de dichtheid van Paapjes toeneemt naarmate je oostelijker komt (voormalig Oost-Duitsland, Polen, Roemenië; Bastian & Bastian 1996). Nederland ligt aan de verbrokkelde westrand van het verspreidingsgebied en in Drenthe hebben wij nog het geluk een redelijk aantal binnen de provinciegrenzen te hebben (300-500 paar; van den Brink *et al.* 1996).

In 1998 werden een aantal paartjes in het Dwingelderveld intensief gevolgd om meer te weten over de nestplaatskeuze, het broedsucces en de ruimtelijke verspreiding van nesten binnen het onderzoeksgebied.

Gebied

Er werd in een beperkt deel van het Dwingelderveld gespeurd naar Paapjes. Het gebied betreft een landbouwenclave (het Noordenveld), ingeklemd tussen de Oude Hoogeveense dijk en de Kraloërweg, achter de Dwingelder schaapskooi (Amersfoortcoördinaten 223.536; atlasblok 17-31-44) en heeft een oppervlakte van 60 ha.

Het Noordenveld is een open landschap en voor het grootste deel eigendom van Natuurmonumenten. Het wordt door vershraling omgevormd van intensief gebruikt agrarisch grasland tot bloemrijk grasland. Dit terrein wordt begraaasd door 45 stuks vee. Over het algemeen lijkt het terrein niet erg 'waardevol' met grassoorten als Zachte Witbol, Gewoon Struisgras, hier en daar Kropaar, Engels Raaigras en Witte Klaver. Deze grassoorten worden opgefleurd door Boterbloem, Pinksterbloem, Duizendblad, Vertakte Leeuwentand, Speerdistel, bosjes Akkerdistel, Brandnetels en in de lager gelegen, nattere delen door grote velden Pitrus. Het Noordenveld is een reliëfrijk terrein met hoogteverschillen tot c. 1.5 m, waardoor droge en natte delen elkaar afwisselen. Op zes plaatsen liggen kleine afgerasterde plasjes, vaak ruim omzoomd door Pitrus. Dwars door het Noordenveld loopt van oost naar west een afvoersloot met een aftakking naar het zuiden, die aan weerszijden is afgerasterd en een c. 1 m brede berm heeft. Langs deze sloot en ten noorden en westen daarvan staan deels struiken en vrij hoge bomen. Aan de noordkant wordt het onderzoeksgebied scherp begrensd door bos en het Smitsveen met de daarbij behorende prachtige jeneverbesstruwelen. Aan de Oude Hoogeveense dijk en Kraloërweg staan hoge bomen, zoals eik en berk. Een klein deel (c. 20 ha), met name aan de oost- en zuidkant,

wordt door particulieren gebruikt om melkvee te weiden. Een deel dient als hooiland en wordt na 15 juni gemaaid. Dit land wordt in het voorjaar en na het maaien met mest geïnjecteerd en bestaat hoofdzakelijk uit Engels Raaigras met soms veldjes Akkerdistel en Ridderzuring. Aan de randen van het Noordenveld broedden enkele paartjes Zwarte Kraaien *Corvus corone*. Midden op het Noordenveld lag een bewoonde vossenburcht *Vulpes vulpes* met minimaal twee jongen en regelmatig werden zwerfkatten in het veld gesignaleerd. Aan de noordzijde achter de schaapskooi broedde dit jaar met succes een Grauwe Klauwier *Lanius collurio*.

Werkwijze

Vanaf begin mei tot ongeveer half juli werd het gebied twee tot drie keer per week doorkruist en werden alle waarnemingen en gedragingen ingetekend. In de laatste week van mei werd pas gezocht naar nesten, om verstoring van nesten in de beginfase zoveel mogelijk te voorkomen. Nestplaatskeuze, legselgrootte, aantal uitgekomen eieren en het aantal jongen dat uit het nest was gekropen werden per nest bijgehouden. De nestjongen en oudervogels werden, voor zover mogelijk, geringd.

Resultaten

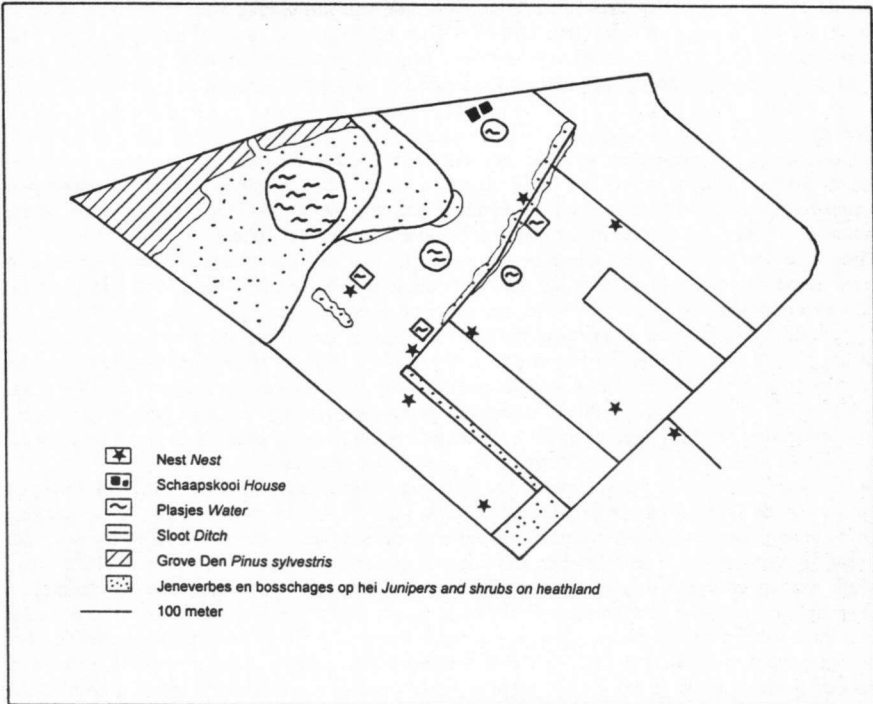
Binnen het onderzoeksgebied werden acht paartjes en een solitair mannetje gevonden. Deze laatste bleef driftig zingen, terwijl de meeste paartjes als ze eieren of jongen hadden juist minder zanglustig werden. In totaal werden negen nesten gevonden, waarvan twee naar alle waarschijnlijkheid vervolglegseels waren (eieren rond half juni en begin juli). Een tiende nest, een vervolgnest, waarvan de jongen net vliegvlug waren, werd niet gevonden. De meeste nesten werden gevonden in de ei- of vroege jongenfase en een enkel nest in de nestbouwfase. Het bleek niet altijd eenvoudig om de exacte locatie van het nest te vinden. Vrouwtjes zaten erg vast op het nest en schoten na een broedpauze vaak plotseling de vegetatie in en verdwenen. Makkelijker was het om het nest te vinden in de nestbouwfase (zie ook Bijlsma 1992). De vrouwtjes waren dan zeer actief met aanslepen van nestmateriaal en werden op de voet gevolgd door de mannetjes; ze waren daardoor erg opvallend. De aankomst van de eerste vogels kon niet worden vastgesteld, maar aangenomen wordt dat Paapjes dit jaar vroeg aanwezig waren. Daarover later meer. De meeste vogels waren begin mei al gepaard.

Nestplaatskeuze en ligging

De meeste nesten werden 'zomaar ergens' tussen graspollen of onder dode overjarige vegetatie gevonden. Drie nesten bevonden zich in dichtbegroeide slootranden, waarvan er twee vervolglegseels waren. Deze nesten waren in een natuurlijke holte gebouwd op de schuine zijde net onder de rand tot ongeveer een derde deel onder de rand. De meeste nesten lagen goed verborgen tussen het gras en waren van boven niet zichtbaar. Vaak kon de inhoud maar vanaf één zijde worden waargenomen. In twee gevallen was een c. 25 cm lange tunnel gebouwd, die toegang verschafte tot het fetelijke nest. Eén nest, bij ontdekking al met kleine jongen, lag open en bloot naast een kleine distelplant, ongeveer 1.5 m van een bosje brandnetels. Het is mogelijk dat door begrazing de vegetatie rondom het nest was verdwenen. Alle nesten waren gelegen in de buurt van zitposten (<3 m). Als zitpost dienden rasterdraden, paaltjes, boompjes en sprietten van overjarige distels.

De nesten waren niet evenredig over het terrein verdeeld. Er bestond een duidelijke voorkeur voor het meest zuidwestelijke deel. De afstand tot het dichtstbijzijnde nest was daar het kleinst, namelijk 100 m. Dit deel wordt het langst door Natuurmonumenten beheerd. Hier heeft het terrein het meeste reliëf en is de afwisseling met vochtige plaatsen het grootst. Van oorsprong

bestaat dit gedeelte van het terrein uit een voormalige beekdalbodem (Bakker *et al.* 1986). Het recenter aangekochte noordoostelijke deel lijkt naar verhouding nog het meest op de intensief beheerde graslanden. Het is vlakker en heeft een eenzijdiger vegetatie. De noordkant van het gebied leek zeer geschikt maar bleef onbezet. Mogelijk dat de aanwezigheid van de Grauwe Klauwier hierbij een rol heeft gespeeld. Het geclusterd voorkomen aan de westzijde zou ook (mede) een gevolg kunnen zijn van de aantrekkingskracht door soortgenoten.

Figuur 1. locatie van de nesten (ster) op het Noordenveld in 1998. *Nests of Whinchats (stars) on Noordenveld in 1998.*

Vee

Het gebied werd extensief begraaasd door enkele families koeien. De dieren hadden een duidelijke voorkeur voor bepaalde delen van het terrein, waar ze dan ook enkele dagen verbleven. Het lijkt een extensieve begrazingsdruk voor een dergelijk groot terrein (krap 1 koe/ha), maar door hun voorkeur werd het ene deel meer 'belast' dan het andere (begrazing en dicht bij elkaar liggen). Dit was overigens voor Paapjes geen reden om het nest te verlaten. Een nest lag slechts *c.* 50 cm van een koeienpad af en behoorde tot één van de succesvolle nesten. Wat wel verstoring gaf, en zeker voor de jonge koeien een reden was om hun nieuwsgierigheid te bevredigen, was de aanwezigheid van mensen in het terrein. Door het terrein niet te betreden wanneer er koeien in de buurt waren, kon ik voorkomen dat ze, aangetrokken door mijn aanwezigheid, extra nesten vertraptten.

Broedresultaten

De broedresultaten waren erg mager. Slechts drie paartjes slaagden erin jongen groot te brengen (één door een vervolglegsel). Doordat veel nesten in het vroege jongenstadium werden gevonden, is het aantal eieren per nest niet precies bekend. In totaal werden door alle vogels tezamen ten minste 51 eieren gelegd (een vervolglegsel dat ontdekt werd naar aanleiding van uitgevlogen jongen wordt buiten beschouwing gelaten), een gemiddelde van minimaal 5.6 eieren per nest. Het aantal varieerde van vier tot zeven. Vijfendertig eieren kwamen uit, waarvan uiteindelijk slechts 11 jongen het nest hebben verlaten. Oorzaken van mislukking waren: vertrapping door vee (1x), begrazing door vee (1x), uitmaaien van het nest (1x), mislukking door vraat van naaktslakken (1x) en door onbekende oorzaak (mogelijk predatie/verstoring, 3x). Ik heb geen zicht gehad op eventuele sterfte onder de jongen na het uit het nest kruipen.

Gedrag

's Ochtends in de vroege uren vond de meeste activiteit plaats. De zang begon meestal vroeg en duurde vooral in het begin van het broedseizoen tot halverwege de ochtend voort. De zangposten waren zo hoog mogelijk gelegen en waren dus afhankelijk van de aard van het territorium. Zang vanuit de top van een vijftien meter hoge eik of berk vond geregeld plaats.

Tijdens de nestbouwfase werd alleen het vrouwtje met nestmateriaal gezien. Tijdens het vergaren werd ze op de voet gevolgd door het mannetje, die haar geen seconde alleen liet. Het mannetje was bijzonder alert. Nestmateriaal werd meestal in de directe omgeving van het nest gehaald.

Tijdens de eifase laste het vrouwtje geregeld een pauze in, die ze benutte om voedsel te zoeken of om zich te poetsen. Het voedsel werd dichtbij het nest gezocht maar soms ondernam ze een voedselvlucht van >150 m. Het mannetje bleef meestal in de omgeving van het nest. Eén maal werd gezien dat het mannetje direct het nest inspecteerde nadat het vrouwtje was weggevlogen. Een ander keer werd waargenomen dat het mannetje voedsel kwam aandragen voor het vrouwtje. Er kon niet worden gezien of het vrouwtje dit voedsel ook aannam.

In de jongenfase hadden de oudersparen het druk met voedselzoeken voor de jongen. Ik kreeg de indruk dat de grootte van de prooien afhankelijk was van het leeftijdsstadium van de jongen. Grote prooien in de vroege jongenfase werden eerst op een paaltje kleiner geslagen totdat ze het juiste formaat hadden. Voedselzoeken vond op enkele tientallen meters van het nest plaats, maar soms werden grotere afstanden overbrugd en werden territoria van andere paartjes doorkruist. Door het heen en weer vliegen van verschillende vogels gaf dat een behoorlijk onduidelijk beeld. Eén maal werden na een flinke regenbui meerdere Paapjes bij elkaar gezien die voedsel zochten op het asfalt van de Kraloërweg. Kennelijk waren door de regenbui de rupsen die op de eiken hadden gezeten op de grond terecht gekomen en zodoende een makkelijke prooi geworden. Er werd niet alleen voedsel gezocht in het terrein van Natuurmonumenten maar ook in nog niet gemaaid hooiland van een boer. Hier stonden behalve gras tot aan je middel ook nog veldjes met distel en zuring.

Na mislukking van het nest werd óf direct gestart met een nieuwe broedpoging óf beide vogels verdwenen snel van het toneel. Soms bleef alleen het mannetje nog enkele dagen hangen en werd pas na enkele weken opnieuw begonnen. Of in dat laatste geval een partnerwisseling had plaatsgevonden was onduidelijk. Eind juni hadden de meeste paartjes uitgevlogen jongen en op sommige plaatsen werden meerdere families bij elkaar gezien, waarbij zich soms ook jonge Roodborsttapuiten *Saxicola torquata* aansloten.

Discussie en aanbevelingen

Er bestaat een behoorlijke variatie in aankomst in de broedgebieden. De gemiddelde eerste waarneming in het Dwingelderveld is 26 april (1982-1997), met een spreiding tussen 15 april tot 8 mei (Kleine & van Eerde 1998). De temperatuur in april en zuidelijke winden blijken

belangrijke factoren te zijn volgens Duitse onderzoekers, die een variatie in aankomst van c. 14 dagen vaststelden (Rebstock & Maulbetsch 1988). Ook de aanvang van de nestbouw blijkt temperatuursafhankelijk te zijn. Teruggerekend voor het eerst uitgevlogen nest moet dit jaar al rond twee mei zijn gestart met de nestbouw, die gemiddeld zo'n vier dagen in beslag neemt (Glutz von Blotzheim & Bauer 1988). Dit is aanmerkelijk eerder dan Bijlsma (1992) in 1991 in het beekdal van de Vledder Aa heeft vastgesteld, namelijk half mei. Bij onderzoek op Ameland, tussen Petten en Callantsoog en in de duinen van Zandvoort in 1961-77 werden soms zelfs al in de laatste decade van april eieren gelegd; de meeste begonnen echter half mei (Koning 1971).

Het was zeer verheugend te constateren dat in een klein gebied als het Noordenveld acht paar Paapjes voorkwamen. Kennelijk was dit 'waardeloze' terrein zeer geschikt om als broedplaats te dienen, was er voldoende voedsel om jongen groot te brengen en bood het terrein genoeg zit- en zangposten. Maar gelet op de slechte broedresultaten is deze populatie gedoemd te verdwijnen als ze niet wordt aangevuld door vogels van elders. Daar het alom droefenis is met Paapjes, vooral in cultuurland, mag deze soort voor een natuurreservaat als het Dwingelderveld nooit verloren gaan. Eigenlijk zouden juist van hieruit omliggende terreinen moeten worden herbevolkt. De komende jaren moet dan ook de vinger aan de pols worden gehouden om vast te stellen of er sprake is van een afwijkend jaar of dat er sprake is van een trend.

Een aantal zaken zijn voor verbetering vatbaar om de broedresultaten op te vijzelen. Het mag niet zo zijn dat nesten verloren gaan door uitmaaien van slootranden. Slootkanten dienen dan ook pas na 1 augustus te worden gemaaid. Het is mogelijk dat vervolglegels vaker in slootkanten aangetroffen worden en dan ten prooi vallen aan de rigoureuze activiteiten van het waterschap. Zelfs rond half juli is het nog mogelijk om nesten met eieren aan te treffen. Voor wat betreft de mislukkingen die te wijten zijn aan aanwezigheid van vee is het een poging waard om slechts een deel van het terrein toegankelijk te maken voor vee en een ander deel af te sluiten, met een wisseling later in het seizoen en uiteraard met een aanpassing van het aantal stuks vee. Aanwezigheid van vee is voor de structuurrijkdom en daarmee samenhangend de voedselrijkdom van het terrein noodzakelijk en is de meest natuurlijke vorm van 'maaien'.

Dat terreinen betrekkelijk snel geschikt te maken zijn voor Paapjes (en natuurlijk ook andere vogelsoorten) heeft Bijlsma (1992) aangetoond. Zo kritisch lijkt de soort dus niet als maar aan alle voorwaarden voldaan wordt (broedgelegenheid, voldoende aanbod van insecten en zitposten in verband met zijn jachtwijze). Beheer van nieuw in te richten terreinen kan dus zijn gericht op variatie. Variatie in plantensoorten en variatie in (verticale) structuur van de vegetatie, zodat er een rijk geschakeerd insectenaanbod ontstaat. Dus vrijwel geen bemesting, extensieve begrazing door vee (of door laat in het seizoen te maaien) en verhoging van de grondwaterstand.

Summary: Breeding Whinchats *Saxicola rubetra* on semi-natural farmland at Dwingelderveld

In the nature reserve Dwingelderveld, the breeding biology of Whinchats was studied on 60 ha of formerly intensively used grassland. The management of this plot has recently changed, with a grazing regime of 45 cows intended to create a more varied vegetation type typical of poor soil. Mean arrival date of Whinchats in 1982-97 varied between 15 April and 8 May (on average 26 April). In 1998, eight pairs and a solitary male settled non-randomly, preferring the most natural and diverse parts of the terrain and nesting within 3 m of potential sitting posts. Smallest nearest neighbour-nest distance was 100 m. Eight pairs produced ten breeding attempts, but only three pairs were successful. Clutch size varied between 4 and 7 eggs; a minimum of 51 eggs resulted in 35 hatchlings, producing only 11 fledglings. Causes of failure were trampling by cattle (1x), disturbance by cattle (1x), mowing (1x), disturbance by slugs (1x) and unknown (probably disturbance/predation; 3x).

Literatuur

- Bakker T.W.M., Castel I.I.Y., Everts F.H. & de Vries N.P.J. 1986. Het Dwingelderveld, een Drents heidelandschap. Pudoc, Wageningen.
- Bastian A. & Bastian H.V. 1996. Das Braunkehlchen. Aula Verlag, Wiesbaden.
- Bijlsma R.G. 1992. Habitatgebruik van Paapjes *Saxicola rubetra* in extensief en intensief beheerde cultuurgraslanden. Drentse vogels 5: 51-61.
- van den Brink H., van Dijk A., van Os B. & Venema. P 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Glutz von Blotzheim U.N. & Bauer K.M. 1988. Handbuch der Vögel Mitteleuropas 11/I: 392-446. Aula Verlag, Wiesbaden.
- Kleine J. & van Eerde K. 1998. Fauna-inventarisatie Dwingelderveld en omgeving 1997. Rapport in eigen beheer, Dwingeloo.
- Koning F. J. 1971. Aantekeningen over het Paapje (*Saxicola rubetra*). De Pieper 17: 29-33.
- Rebstock H. & Maulbetsch K.E. 1988. Beobachtungen am Braunkehlchen (*Saxicola rubetra*) in Ballingen-Ostdorf. Beih. Veröff. Naturschutz Landschaftspflege Bad. Württ. 51: 91-118.

Adres: Levimaat 13, 7991 EB Dwingeloo.

